

СУТНІСТЬ ВИРОБНИЧОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЙОГО РОЗВИТКУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто проблеми наукового визначення економічної сутності категорії «виробниче обслуговування», класифікації виробничого обслуговування в аграрній сфері й основних напрямів його розвитку в умовах ринку.

В статье рассмотрены проблемы научного определения экономической сущности категории "производственное обслуживание", классификации производственного обслуживания в аграрной сфере и основных направлений его развития в условиях рынка.

The article deals with the scientific definition of economic substance category "industrial service", the classification of industrial services in agriculture and the main lines of development in market conditions.

Ключові слова: виробничі послуги, виробниче обслуговування, ринок виробничих послуг, система виробничих послуг.

Процес розвитку аграрного сектора України відбувається досить динамічно, однак не завжди має послідовний характер, що стало причиною виникнення серйозних ускладнень у його протіканні. Так, не повністю розв'язана проблема матеріально-технічного забезпечення й виробничого обслуговування аграрного виробництва, не досягнутий паритет цін на сільськогосподарську й промислову продукцію, недостатня державна підтримка сільського товаровиробника. Внаслідок цього відбувся певний спад виробництва сільськогосподарської продукції, нестабільність показників окремих регіонів, критичною стає обмеженість матеріально-технічних ресурсів, інновацій, відтворювальних процесів у галузі.

Подальший розвиток аграрного сектора може базуватися на законодавчому визначенні його пріоритетності в економіці держави. Однак ще й дотепер держава не має чіткої політики організації виробничого обслуговування сільськогосподарських підприємств, спрямованої на вирішення всього комплексу питань виробничо-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

Питанням дослідження теоретичних і практичних аспектів стану та тенденцій розвитку виробничого обслуговування сільського господарства присвячені роботи В.А.Горемікіна, М.П.Кононенка, Л.Ф.Кормакова, М.А.Кочанова, Г.Г.Косачева, М.Й.Маліка, П.О.Мосюка, В.О.Питулька, С.С.Черепанова та ін. Але в публікаціях спостерігається значна розмаїтість визначень понять "виробничі послуги", "виробниче обслуговування", "ринок виробничих послуг", "система виробничих послуг". Особливо це проявляється, коли йде мова про них стосовно агропромислового комплексу. На наш погляд, рівень дослідження проблеми формування й реалізації виробничого обслуговування в сучасній вітчизняній економіці є недостатнім і вимагає подальшого вивчення.

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування сутності виробничого обслуговування аграрних підприємств та визначення напрямів його

подальшого розвитку.

Класичні економічні постулати свідчать, що процес суспільного поділу взаємозалежний із процесом розвитку продуктивних сил суспільства, що й знаходить своє вираження в спеціалізації. При цьому одні підприємства створюються для основного виробництва товарів, робіт та послуг, а призначення інших заздалегідь визначається як обслуговування цього виробництва. Тому на певному етапі розвитку суспільного виробництва в окрему сферу виділяється інфраструктура як складова частина загального устрою економічного життя, що носить допоміжний характер і забезпечує нормальну діяльність системи в цілому, зв'язок і взаємодію різних її складових [1].

М.А.Белов та О.В.Антонець поділяють всю інфраструктуру на чотири групи: відтворювальну (виробничу), соціальну, інституціональну й екологічну. Перша – це комплекс галузей, що забезпечують зовнішні умови відтворювального циклу в цілому, а саме безпосередньо процес виробництва, забезпечення його необхідними ресурсами й збуту виготовленої продукції. До неї включаються торгівля, транспорт, енерго- і водопостачання, складське господарство, ремонт і технічне обслуговування засобів виробництва, зв'язок, інформаційне обслуговування, послуги з поширення й стимулювання збуту продукції, оренда й лізинг, консалтинг, інновації й інвестиції, інжиніринг (інженерний консалтинг і проектні послуги), сфера по забезпеченню потреб у робочій силі [2].

Друга – це освіта, охорона здоров'я, торгівля, транспорт, тобто група, пов'язана з відтворенням робочої сили. Третя – це галузі, які здійснюють макроекономічне регулювання. Це, насамперед, державний апарат економічного регулювання й фінансово-кредитна система. Четверта – вирішує проблеми взаємодії природи й людини.

Таким чином, інфраструктура, що забезпечує діяльність системи відтворення в цілому (матеріальна база, приведена в дію робочою силою) і є обслуговуванням, тобто діяльністю з надання послуг.

Не вдаючись у деталі визначень, слід зазначити, що послуга спрямована на вже створену споживчу вартість. Виробничі послуги в сільському господарстві – це послуги, які спрямовані на збереження й відновлення споживчої вартості, предметів і засобів праці, необхідних для повноцінного здійснення технологічних операцій у процесі виробництва сільськогосподарської продукції. Власне кажучи, це визначення відноситься й до понять "система виробничих послуг", "виробниче обслуговування сільськогосподарських товаровиробників", "виробничий агросервіс", "сервісне обслуговування".

Л.Г.Чернюк та Л.С.Афанасьєва досить точно й логічно визначають виробничі послуги як корисну роботу у виробничій сфері АПК, що виконується силами й засобами сервісного підприємства для сільськогосподарських товаровиробників й інших учасників агропромислового виробництва. Ринок виробничих послуг АПК – це сукупність юридично й економічно відособлених

виробників і споживачів послуг, необхідних інфраструктурних підрозділів, взаємодіючих у межах певної території у зв'язку й з приводу купівлі-продажу послуг [3].

Ринок виробничих послуг забезпечує задоволення попиту на ремонтне обслуговування машинно-тракторного парку й тваринницького устаткування; агротехнічні, зооветеринарні, транспортні, енергетичні послуги; платні послуги з підготовки кадрів; послуги наукових установ, консультаційних фірм, служб ринкової й науково-технічної інформації на всіх стадіях. Послуги, що надаються на стадії виробництва, є саме виробничим обслуговуванням, а підприємства й організації, зайняті в цьому процесі, у сукупності утворюють систему виробничих послуг.

На нашу думку, для того, щоб визначити місце виробничих послуг у складі агропромислового комплексу, необхідно розглядати всі ці елементи як складові цілісної системи – системи виробничих послуг. Саме системний підхід дозволяє вичленувати цільові настанови та їхню співвідпорядкованість в ієрархічних виробничо-економічних структурах.

Від ступеня структурної збалансованості та досконалості зв'язків і відносин агросервісної підсистеми істотно залежать кінцеві результати відтворювального процесу: обсяг виробництва, якість, собівартість сільськогосподарської продукції, її ціна та рентабельність. Саме із цих позицій повинний оцінюватися сучасний стан ринку виробничих послуг АПК. І, звичайно, необхідно мати на увазі, що ринок виробничих послуг – це не тільки складова частина, організаційно-економічна підсистема АПК, але й частина єдиної народногосподарської системи, й саме тому вона піддається впливу макроекономічних факторів.

У теоретичному й практичному плані виникає інтерес до блок-моделі ієрархічної структури відтворення сільськогосподарської продукції, де виробниче обслуговування є підсистемою, що входить як складова частина в систему більш високого порядку – агропромислового виробництва. В систему матеріально-технічного забезпечення АПК входять три підсистеми: ресурсоспоживча, ресурсозабезпечуюча, виробничий і науковий сервіс. Елементами першої з них є безпосередні виробники сільськогосподарської продукції, підприємства й організації з її переробки. Елементи другої, ресурсозабезпечуючої підсистеми – це підприємства й організації з виробництва й доведення до споживачів матеріально-технічних ресурсів, з капітального ремонту машин та їх складових частин. Третя підсистема – виробничі й науково-технічні послуги – включає підприємства енергетичного, агрохімічного, транспортного, ремонтного, консультаційного обслуговування. Крім того, елементами даної підсистеми є машинно-технологічні станції, наукові й проектні організації та інші сервісні структури.

Відносно класифікації послуг, які використовуються в агросервісі, можна сказати наступне: виробничі послуги як товар, реалізований на внутрішньому

ринку АПК, по-різному впливають на формування обсягу і вартісних характеристик кінцевої сільськогосподарської продукції, що реалізується на зовнішньому ринку АПК. З цього погляду вони можуть бути розбиті на три групи. Перша група: послуги, від обсягу яких залежать маса й споживча вартість сільськогосподарської продукції (кінцевого товару). Прикладом таких послуг може бути збирання врожаю: чим більша площа, з якої забирають (обсяг послуг), тим більше маса, вартість і споживча вартість продукту врожаю (кінцевої продукції). Друга група: послуги, обсяг яких не впливає на масу, але впливає на вартість і споживчу вартість кінцевої продукції. Третя група: послуги, обсяг яких не впливає на масу й споживчу вартість кінцевої продукції, але впливає на її вартість. Прикладами таких послуг можуть бути роботи з обслуговування й ремонту техніки, агрохімічні, транспортні роботи, прокат техніки і т. ін. Ця група може бути розділена на дві підгрупи:

1. Послуги, час виконання яких не більше сезону або року. Це поточний ремонт техніки, щорічні агрохімічні роботи тощо. У цій підгрупі вартість послуг повністю переноситься на кінцеву сільськогосподарську продукцію, вироблену за рік.

2. Послуги, які виконуються з періодичністю більше року. Це, наприклад, вапнування ґрунтів, капітальний ремонт машин, капітальне будівництво, оренда техніки на строк більше року. Вартість таких послуг переноситься на кінцеву продукцію, виготовлену за рік, частинами, відповідно до періодичності послуг або строку амортизації введеного в дію обсягу.

Сільські товаровиробники зацікавлені в максимальному виконанні всього обсягу робіт власними силами і лише ті види робіт, які не можуть бути виконані власними силами через неможливість перенесення їх у часі, відсутність необхідних засобів виробництва або робочої сили відповідної кваліфікації, будуть передаватися іншим виробникам.

Велика територія, на якій здійснюється сільськогосподарське виробництво, також накладає свій відбиток на його сервісне обслуговування. У такій ситуації для організації останнього необхідно нерідко здалеку доставляти засоби виробництва, матеріальні ресурси, робочу силу на відповідні пункти обслуговування. А це не тільки збільшує транспортні витрати при сервісному обслуговуванні, але іноді (через відсутність або поганий стан доріг) унеможливорює або робить економічно недоцільним переміщення обслуговуючих об'єктів або засобів виробництва та робочої сили.

Тому агропромислові підприємства сервісного напрямку найчастіше розташовуються на території свого адміністративного району. В кордонах районного АПК виробляється й споживається практично 95–100% послуг підприємств з агрохімічного обслуговування, 85–95% послуг ремонтно-технічних підприємств, 75–85% – транспортних. Лише за деякими видами послуг зона діяльності агросервісних підприємств поширюється до меж області, ще рідше – на більші регіони.

Таким чином, найпоширеніший, типовий за своїми масштабами регіональний ринок виробничих послуг розміщений у межах районного АПК. На цьому ринку центральне місце серед виробників послуг займають колишні державні підприємства, а серед споживачів послуг – новостворені сільськогосподарські підприємства.

На характер виробничого обслуговування сільського господарства впливає поєднання в сільському товаровиробнику декількох ролей: власника, підприємця, виробника й споживача власної продукції. Оскільки метою підприємця є одержання максимально можливого прибутку на вкладений капітал, то витрати на виробниче обслуговування завжди повинні бути меншими за одержуваний дохід. В той же час, для селянина витрати праці на даний вид діяльності можуть не відігравати вирішальної ролі, тому що роботи з обслуговування можуть виконуватися у вільний від сільськогосподарських робіт час. На сьогодні у сільському господарстві склалися дві організаційні форми виробничого обслуговування: внутрішньогосподарські формування й спеціалізовані виробничі підприємства. Основою розподілу робіт з виробничого обслуговування між сільськогосподарськими й обслуговуючими підприємствами є їхня характеристика, яку проводять за наступними ознаками: відношення до технології основного виробництва; місце виконання; вимоги до технічного оснащення робочого місця з надання послуги; вимоги до кваліфікації виконавців [4].

З огляду на дані ознаки, всі роботи з виробничого обслуговування можуть бути розподілені на три групи: 1) роботи, виконання яких за межами господарства неможливі; 2) роботи, виконання яких за межами господарства обов'язкові; 3) роботи, які можуть виконуватися як в господарстві, так і за його межами.

Перша група – це роботи основного сільськогосподарського виробництва: посів, оранка, доїння й годівля тварин і т. ін. Прикладом другої групи є роботи, які для свого виконання вимагають специфічних засобів виробництва й робітників високої кваліфікації: складні монтажні роботи, роботи з обслуговування холодильного устаткування тощо.

Умовами, що визначають розподіл робіт між сервісними підприємствами й сільськими виробниками, а також вибір організаційної форми обслуговування, є: 1) обсяг робіт; 2) відстань від спеціалізованого обслуговуючого підприємства й дорожні умови; 3) ступінь забезпеченості сільськогосподарського й обслуговуючого підприємств робочою силою відповідної кваліфікації й необхідною матеріальною базою.

При розподілі робіт з виробничого обслуговування, як вважають Л.Ю.Мельник та П.М.Макаренко, необхідно керуватися принципами економічної доцільності й організаційної можливості. Сутність їх полягає в тому, що за межі господарства необхідно передавати роботи, які виконувати в господарстві економічно не доцільно або організаційно неможливо. Однак на

практиці може виникнути ситуація, коли економічно доцільно передавати окремі види робіт сервісним підприємствам, але з метою більш рівномірного використання потенціалу колективу протягом року та підвищення продуктивності використання власної бази практичніше виконувати ці види робіт власними силами [5].

Таким чином, сервісне обслуговування сільських господарств можна організувати такими способами: 1) самообслуговуванням; 2) передачею обслуговування користувачеві засобів виробництва, у випадку якщо власник і користувач різні особи; 3) користуватися послугами виробників засобів виробництва або їхніх посередників; 4) укласти угоди зі сторонніми юридичними й фізичними особами.

Відносно механізму регулювання обслуговуючих підприємств варто зазначити, що споконвічно агросервісні підприємства були орієнтовані на обслуговування колгоспів і радгоспів відповідно до своєї спеціалізації (агрохімічні роботи, ремонт і техобслуговування сільськогосподарських машин й устаткування, перевезення вантажів, ремонт й обслуговування електромереж та електроустаткування і т. ін.). Дещо пізніше була сформована виробнича база обслуговуючих підприємств (приміщення, парк базових машин, устаткування), яка, маючи значний рівень універсальності, сприяла тому, що ці підприємства почали виконувати роботи не тільки для сільськогосподарських товаровиробників, але й для інших підприємств.

У сучасних умовах спеціалізовані виробничі підприємства застосовують різні способи й організаційні форми обслуговування сільських товаровиробників: децентралізований і централізований у межах самого сільськогосподарського підприємства та централізований і змішаний поза підприємством. При першому способі обслуговування виконується підрозділами основного виробництва, всередині яких можуть створюватися тимчасові формування з виконання основних обслуговуючих робіт. При другому – створюються постійні або тимчасові спеціалізовані підрозділи, які виконують всі сервісні роботи у підрозділах підприємства, яке обслуговується. При третьому – роботи з обслуговування виконуються спеціалізованими підприємствами, які знаходяться за межами господарства. При змішаному – в одному господарстві застосовують два або три з перелічених способів.

Таким чином, узагальнення теоретичних досліджень сутності виробничого обслуговування в контексті розвитку виробничої інфраструктури аграрного сектора економіки дозволяє зробити висновок, що місце виробничих послуг у відтворювальному процесі агропромислового комплексу й ринкового господарства необхідно розглядати у складі цілісної системи виробничої інфраструктури, а саме як систему виробничих послуг. Саме системний підхід дозволяє виявити цільову спрямованість та співвідпорядкованість в ієрархічних виробничо-економічних структурах аграрного виробництва і може бути об'єктом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Аграрний сектор: моделі управління / П.М.Макаренко, Н.К.Васильєва, Г.В.Довбиш, А.П.Макаренко, Ю.П.Макаренко; за ред. П.М.Макаренко. – Суми: Довкілля, 2006. – 438 с.
2. Белов М.А. Управління виробничою інфраструктурою [навч. посіб.] / М.А.Белов, О. В. Антонєць. – К.: КНЕУ, 1997. – 208 с.
3. Чернюк Л.Г. Виробнича інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку / Л. Г. Чернюк, Л. С. Афанасьєва – К.: РВПС НАН України, 2000. – 101 с.
4. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу [підручник] / М. Й. Хорунжий – К.: КНЕУ, 2001. – 382 с.
5. Мельник Л. Ю. Особистий сектор сільськогосподарського виробництва: стан, тенденції та перспективи / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 119-126.